

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՒ
ԶԷՆՈՍՆԱԿԱԿԻԱ (1918-1920).
ԵՐԿՈՒ ՆՈՐԱՆԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱՌԱՋԻՆ ԿԱՊԵՐԸ**

ԱՐԾՈՒԻ ԲԱՆԶԻՆԵԱՆ

artsvi@yahoo.com

1918ին Երուսալայի քարտեզին յայտնուեց մի նոր պետութիւն՝ Զէխուլովակիան: Նոյն թուականին հռչակուեց նաեւ Հայաստանի Հանրապետութիւնը: Պատահական չէ, որ երկու նորանկախ հանրապետութիւնները որոշ չափով հետաքրքրուել են մէկը միւսով, որն արտայայտուել է միջպետական յարաբերութիւններ հաստատելու փորձերով:

Հայերն առաջիններից են արձագանգել Զէխուլովակիայի անկախութեանը՝ մամուլում՝ եւ առանձին մարմինների կողմից: 1918ի Սեպտեմբերին, Ամերիկայի Հայ Ազգային Միութիւնը Դաշնակից պետութիւնների կողմից Զէխուլովակիայի ճանաչման առթիւ հետեւեալ շնորհաւորական հեռագիրն է ուղարկել նրա ժամանակաւոր կառավարութեանը.

«Սեպտ. 13, 1918

Զէխու-Սլովաքներու Ազգային Խորհուրդին,

717, 14 փողոց, Ուաշինկթըն,

Ամերիկայի Հայ Ազգային Միութիւնը իր սրտագին շնորհաւորութիւնները կը յղէ ձեզի ձեր քաջարի ազգին անկախութեան իրաւունքին ճանաչման առթիւ, եւ կը մաղթէ, որ ձեր ազնիւ ճիգերը յաջողութեամբ պսակուին մեր մեծ Դաշնակիցներու բանակներու գործակցութեամբ»:

Ի պատասխան, Միութիւնը Զէխուլովակ ժամանակաւոր կառավարութեան վարչապետ, չէխ ազգային պայքարի եւ անկախութեան մեծ ռաիվիրայ Տոմաշ Գարրիկ Մասարիկից (1850-1937) ստացել է հետեւեալ նամակը.

«Հոկ. 16, 1918

Հայ Ազգ. Միութիւն Ամերիկայի,

Հաճեցէք ընդունիլ մի սրտագին շնորհակալութիւնները ձեր շնորհաւորական հեռագրին համար: Մեր Ազգային բաղձանքներու յաջողութիւնը պիտի նշանակէ բոլոր փոքր եւ հարստահարուած ազգերու Դատին յաջողութիւնը: Ձեր տառապեալ ազգին ազատութեան եւ միացման համար կը տաճենք ամենանկեղծ մաղթանքները:

Ձերդ ամենայն անկեղծութեամբ

թ. Ս. ՄԱՍՍԱԼԻՔ (sic)⁷:

Չխոսլովակիայի անկախութեան տիրանալուց յետոյ տարբեր երկրների հայեր սկսել են համեմատութիւններ կատարել այդ երկրի եւ հայութեան միջեւ: «Չէխները Աւստրիոյ Հայերն են,- գրել է Վիեննայում հաստատուած մտաւորական Զենոբ Սուրէնեանը: - Դարերու շրջանին մէջ մեզի նման կաշկանդուած ժողովուրդ մը՝ տոկուն եւ գործունեայ, գեղարուեստասէր եւ շինարար, քաղաքակրթութեան ամենաբարձր ոլորտներուն հասած մարդիկ հասցուցած ազգ մը՝ որ տիեզերական պատերազմին ամբողջ տեւողութեան միջոցին չկորսնցուց բնաւ իր հաւատքը՝ իր անկախութեան ապահովումի մասին: Վեց միլիոն հաշուող այս ժողովուրդը, ճիշդ է, Քիւրտ աշիրէթներու հարստահարութիւններ չի ճանչցաւ, բայց Աւստրիական բռնակալութիւնը Տաճիկ րեժիմէն շատ ալ չէր տարբերէր (վերջին կարծիքն, անշուշտ, վիճելի է - Ա.Բ.):» Եւ ապա՝ «Մենք՝ Հայերս, քիչ ատենէն պիտի կոչուինք անկախ ազգերու ընտանիքին մէկ անդամը ըլլալու: Անմոռանալի Վարուժան կը գրէր տասը տարի առաջ. Հայը պիտի ապրի ժողովուրդներու սիրագող շղթային մէկ ոսկի օղակն ըլլալու համար: Հպարտ փափաք, փաղաքշական իղծ: Բայց ո՞ր գտնել մեր Մազարիքները...»⁵:

Սոյն համեմատութիւնն, անշուշտ, դիպուկ չէ, եւ ցեղասպանուած հայ ժողովուրդն ի վիճակի չէր Մասարիկներ ունենալ, ուստի եւ նրա ձեռք բերած անկախութիւնը նոյնպէս եղաւ չափազանց կարճատեւ: Սակայն նորահնչակ Չէխոսլովակիան մշտապէս նրա համար եղաւ որպէս օրինակելի երկրի տիպար: Հայ մամուլը երբեմն ներկայացրել է այն եւ նրա ժողովրդին ներկայացնող յօդուածներ, այդ թում մի հեղինակներէ: Այսպէս, 1921ին պոլսահայ մամուլում լոյս տեսած Յովհաննէս Յակոբեանի յօդուածը ներկայացրել է Չէխոսլովակիայի՝ որպէս անկախ երկիր եւ ազգ կազմաւորման կարելոր իրողութիւնները (հոդային հարցը, Ամերիկայից կազմակերպուած ներգաղթը, ճարտարարուեստական փորձարկումները, ազգային գաղափարը եւն.⁶): Երբեմն հայ յօդուածագիրները չափազանցութեան են հասել՝ պատեհ թէ անպատեհ առիթներով զուգահեռներ անցկացնելով հայերի եւ չէխոսլովակների միջեւ: Նիւ Եօրքի Երիտասարդ Հայաստան պարբերաթերթում նրա խմբագիր Ստեփան Սալահ-Գիւլեանը անդրադառնալով հայերի եւ չէխոսլովակների քաղաքական պայմաններին՝ կատարել է ուշագրաւ ընդհանրացումներ. «Չէխո-Սլովակների պաշտպան պետական շրջանները եւ հրապարակագիրները, այդ քաջ եւ արժանաւոր ազգի անկախութեան տեսակէտից, իրենց գլխաւոր թեզերից մէկն էլ այն են արել, որ այս ազգը, որպէս ամբողջութիւն, պատերազմական դրութեան մէջ է գտնուած եղել տիրող կառավարութեան Աւստրո-Հունգարիայի դէմ: Ու մի առ մի վերոյիշում են ո՞չ միայն Չէխո-Սլովակների խաղացած դերը

պատմութեան մէջ, նրանց մշակութային ազգ լինելը, այլեւ թէ ինչ դեր են կատարել ռազմադաշտերի գանազան ճակատներում թէ՛ Արեւելեան եւ թէ՛ Արեւմտեան: Սրա հետ միասին չեն մոռանում արտացոլացնելու հոգեկան այն դժգոհ վիճակը, ապստամբելու ցանկութեան այն տրամադրութիւնը, որ այս բռնակալ ունին Չէխո-Սլովակները իրենց մայր երկրի մէջ՝ ճնշողի լուծի տակ կրած:Եթէ մի ազգ կայ, որ դարերի ընթացքում պատերազմական վիճակի մէջ է գտնուել իր տիրապետողի դէմ՝ դա Հայ Ազգն է, իր ամբողջութեամբ: Բսկ մեր եւ Թուրքի միջեւ պատերազմական դրութիւն ստեղծուել է ոչ թէ այս պատերազմի ընթացքում, մանաւանդ վերջին օրերում, ինչպէս որ Չէխո-Սլովակների փոխ-յարաբերութիւնն է եղել. այլ մերը գալիս է է՛լ աւելի հին թուականներից: Առ նուազն 32 տարի կայ, որ Հայ Ազգը ոչ թէ կրաւորական, մշակութային կոռուի է բռնուել իր հարստահարող, կործանող Պետութեան-Ազգի դէմ, այլ ներգործական: ...Այս իրողութիւններն է, որ մեր բարեկամները բնաւ չեն մատնանշում, երբ համանման իրողութիւնները գովասանքով վեր են հանում Չէխո-Սլովակների կեանքից:Բոլոր նրանք, որոնք Չէխո-Սլովակների եւ Բոգո-Սլաւների արդար Դատն են պաշտպանում, մեր լիակատար գնահատանքն ունեն եւ գտնում են ուղիղ թեզի վրայ: Բայց երբ հարցը դառնում է Հայերի, Հայկական Դատի վրայ, այդ թեզերը մէջտեղ չեն քաշում եւ ուժեղ կերպով պաշտպանում. եղածներն էլ ա յնքան անգոյն, երկչոտ միտումով են երեւան գալիս, որ լիակատարութեան դրոշմ չեն կրում իրենց վրայ⁷:

Ուշագրաւ է, որ Չէխոսլովակիայի հետ զուգահեռներ կատարել են ոչ միայն հայերը, այլեւ օտարները: Այսպէս, ֆրանսիացի պատմաբան ժաք Դը Մորգանը *Էնֆորմասիոն* թերթի 1918ի Հոկտեմբերի 30ի համարում հրատարակած «Հայաստանը պատերազմիկ եւ ինքնավար» յօդուածում պահանջել է, որ տէրութիւնները հայերին շնորհեն այն, ինչ շնորհեցին չէխոսլովակներին եւ հարաւսլացիներին⁸: Բսկ Լոնդոնի *Թայմ*ը, 1919ի Օգոստոսի 13ին խօսելով դաշնակից տէրութիւններին հայերի ցուցաբերած օգնութիւնների մասին, մասնաւորապէս նշել է. «Բոլոր փաստարկները, որոնք կապում են Լեհաստանը, Չէխո-Սլովակիան եւ Սերբիան ապագայի հետ կապուած մեր քաղաքական յոյսերին, միեւնոյն չափով վերաբերում են նաեւ Հայաստանին», նշելով նաեւ, որ ինչպէս Լեհաստանում եւ Չէխոսլովակիայում, այնպէս էլ Հայաստանում կարող են արդարացիօրէն մեղադրել դաշնակիցներին, որոնք, ԱՄՆի պէս, Հայկական Հարցի կարգաւորման մէջ ունեն պատասխանատուութեան իրենց բաժինը⁹:

Ի դէպ, վերոնշեալ Ամերիկայի Հայ Ազգային Միութիւնը, ի դէմս իր պաշտօնաթերթ *Երիտասարդ Հայաստանի* խմբագիր Սապահ-Գիւլեանի,

նամակ է ստացել Ճապոնիայում բնակուող ազգային գործիչ, հրապարակախոս Դիանա Աբգարից, որտեղ նույնպես համեմատություններ կան չէխոսլովակների հետ: Աբգարը գրել է. «Պտուղն ծաղից հասած կախ է, միայն Հայեր ձեռքեր ձգեն եւ վազեն. ինչո՞ւ չէք ձեռքեր ձգում եւ վազում, ինչու՞ ձեռքեր կցած նստած էք: Չէխերն իւրեանց ազատութիւն հռչակեցին Ամերիկայի մէջ եւ իւրեանց դրօշակն բացան. բայց Հայեր պարապ նստին, թէ՛ւ ժամանակն շարժելու հասած է: Մինչեւ որ աստիճան պարապ նստիք. մի՞թէ Հայն իրաւունք չունի իր Ազատութեան, ինչպէս միւս ազգեր. մի՞թէ Հայաստան Հայի հարազատ Հայրենիքն չէ. ուրեմն ինչու՞ չէք Հայաստանի ազատութիւն պահանջում Ամերիկայի մէջ, ինչպէս որ Չէխերն արեցին: Պահանջեցէք Հայ Ազգի Ազատութիւնն եւ դրօշակն բացէք. այժմ հասելաւ է ժամն, միք կորցնել աջողակ պատեհութիւնն»: Այս նամակին ի պատասխան խմբագիրը գրել է. «Ազնիւ Տիկին, Ամերիկայի Հայ Ազգային Միութիւնը ներքին գործերով սաստիկ զբաղուած ըլլալով՝ ժամանակ չունի Հայաստանի Անկախութեան մասին մտածելու...: Չէսօ-Սլաւները, կրնային ընել, որովհետեւ, իրենց Ազգի Անկախութեան խնդրէն դուրս ուրիշ զբաղում չունէին»¹⁰:

Այս ժամանակաշրջանին է վերաբերում մի ուշագրաւ ծրագիր հայ-չէխական հնարաւոր ռազմական գործակցութեան վերաբերեալ: 1918ի զարնանը հայ հանրային գործիչ Լիպարիտ Նազարեանցը¹¹, որը գնացել էր բանակցելու Ռուսաստանի ժամանակաւոր կառավարութեան հետ՝ բժիշկ Յակոբ Զարիեի¹² հետ, Մոսկուայում հանդիպել է պետական գործիչ Լեւ Տրոցկիին¹³: Վերջինիս Նազարեանցը յիշեցրել է հայերին օգնելու տուած խոստումի մասին: Տրոցկին առաջարկել է գործնական քայլերի մի ծրագիր ներկայացնել իրեն: Այդ ժամանակ չէխոսլովակների բանակը (շուրջ 45,000 մարդ) պատրաստուել է Օսլաւոյն Արեւելքից հայրենիք վերադառնալ: Բանակի վարչական մարմնի մէջ եղել է Նազարեանցին ծանօթ մի ոռւս, որը վարչապետ Ալեքսանդր Կերենսկիի օրօք պաշտօնավարել է Ռազմական Նախարարութիւնում: Ինչպէս գրել է Նազարեանցը, ինքը հարցրել է այդ ոռւս ծանօթին, թէ ո՞րն է չէխերի անմիջական նպատակը: «Տուն երթալ,- պատասխանեց,- բայց եթէ յարմար գործ մը լինի, կարող են եւ մնալ: Իսկ թիւրքերու դէմ կռուելու չէ՞ն երթար: Ինչո՞ւ չէ: Իրենց փափագն է՝ օգտակար լինել դաշնակիցներուն, կռուելով ընդհանուր թշնամիին դէմ: Ու քանի որ թիւրքերն ալ դաշնակիցներու թշնամիներն են, վստահ եմ, որ չէխ վարիչները չեն մերժեր ուղարկելու բանակը Կովկաս: Միայն թէ բոլշեւիկները չարգիլէին ու միջոց տային Կովկաս անցնելու: Իսկ եթէ Տրոցկիին համաձայնի: Այն ատեն գործը եղած է: Պայմանաւորուեցանք, որ ան խօսի չէխերու հետ, իսկ եւ՝ Տրոցկիի: Փութացի վերջինիս մօտ ու հարցուցի, թէ ի՞նչ են

մտադիր անելու չէինքու նկատմամբ: Տուն կ'ուզեն երթալ,- ասաց,- բայց մեծ դժուարութիւններ կը պատճառեն մեզի: Բացատրեցի իրեն մեր ծրագիրը, ու Տրոցկիի հաւանութիւն տուաւ: Ինչպէս գիտե՞ք,- նկատեց ան,- ես կ'ուզէի, որ կովկասեան ճակատը պաշտպանուէր թիւրքերու դէմ, ու եթէ չէինքու միջոցով այդ յաջողուի, շատ գոհ կը լինեմ¹⁴:

Տրոցկիին, լինելով կողմնակից պատերազմի շարունակման, ըմբռնելով, որ այլեւս անհնար է պայքարել գերմանացիների դէմ ռուսական ճակատին վրայ, հաւանաբար ցանկացել է պահպանել գոնէ կովկասեան ճակատը, մանաւանդ որ այդ պիտի ազատէր բոլշեւիկներին չէիների պատճառած «մեծ դժուարութիւններից»: Մի քանի օր յետոյ Ազգային Խորհրդի հրահանգով Նազարեանցն ուղևորուել է Բերլին: Մէկ ամիս անց վերադառնալով իմացել է, որ չէիերն անցել են Վոլգայի շրջանը, եւ Տրոցկիի ակնարկած դժուարութիւններն արդէն սկիզբ են առել: Չէիական բանակի հայերին օգնութեան գալու ծրագիրը յօդս է ցնդել:

Պէտք է նաեւ յիշել, որ Չէխոսլովակիան առաջին երկիրն էր, որն իր տնտեսական ներկայացուցիչներին ուղարկել է Հայաստան հետազօտելու տնտեսական գործակցութեան հնարաւորութիւնները: Նորանկախ Չէխոսլովակիան, լինելով արդիւնաբերական երկիր, միշտ որոնել է նոր եւ տնտեսապէս թոյլ ժողովուրդներ՝ նրանց հետ առևտրական յարաբերութիւններ մշակելու նպատակով: «Ճանկալի է,- գրել է չէիաբնակ մտաւորական Նշան Մարտիրոսեանը,- որ Հայաստանի եւ Չէխո-Սլօւաքեան հանրապետութիւնները կարելի եղածին չափ շուտ առևտրական եւ բարեկամական յարաբերութեան մէջ մտնեն եւ այս երկու երկիրներուն մէջ առևտրական գրասենեակներ բանալով՝ հաստատեն հաղորդակցութիւններ, որոնք կրնան թէ՛ Հայերուն եւ թէ՛ մեր Չէխո-Սլօւաք եղբայրներուն օգտակար ըլլալ: Դանուբ գետը, որ շատոնցէ ի վեր նաւարկելի է, արդէն միջազգայնացուած է, եւ Չէխո-Սլօւաքներն ալ իրաւունք ունին իրենց նաւերով մինչեւ Սեւ Ծով գալու Դանուբի ճանապարհով: Հետեւեալաբար ապագային կարելիութիւնը եւ առիթը պիտի ունենանք անոնց հետ առևտրական կապակցութիւն հաստատելու»¹⁵:

Չէխոսլովակեան կառավարութեան ուշադրութիւնը Հայաստանի հանդէպ սկսուել է Կովկասում գտնուող չէիական տեսչութեան սպայ Ֆր. Իտիլիպի՝ 1920ի Փետրուարի 15ին Թիֆլիսից Չէխոսլովակիայի Արտգործնախարարութեանը յղած նամակից: Այնտեղ մասնաւորապէս նշուած է, որ Չէխոսլովակիայի կառավարութիւնը պէտք է ուշադրութիւն դարձնի Հայաստանի հետ դիւանագիտական եւ առևտրական յարաբերութիւնների հաստատման վրայ, քանի որ Հայաստանում կան իրենց երկրին անհրաժեշտ բնական հումքեր, ինչպէս նաեւ Հայաստանը կարելու է որպէս Իրանի հետ տարանցիկ երկիր: Իտիլիպն առաջարկել է

Երեւանում բացել չէիսական դիւանագիտական ներկայացուցչութիւն, որ լիազօր կը լինի նաեւ Բաքուի համար:

Պրահայում գործող Չէխոսլովակիայի Կենտրոնական Տնտեսական Յանձնաժողովը, որը տնտեսական մեծ ծրագրեր է մշակել գիւղատնտեսութեան եւ լեռնային արդիւնաբերութեան մէջ, 1920ի աշնանն իր լիազօր ներկայացուցիչներին ուղարկել է Հայաստան՝ տեղի դաշտն ուսումնասիրելու եւ հնարաւոր կապեր հաստատելու առաքելութեամբ: Այդ նպատակով նրանք 1920ի Սեպտեմբերին Հայաստան են գործուղել երկու չէխ պատուիրակներ՝ վերոյիշեալ յանձնաժողովի լիազօր, դրամատէր եւ առեւտրական Եարոսլաւ Կունին եւ իր տեղակալ Սլեզակին, որը մասնագիտութեամբ գիւղատնտես էր: Նրանց գալու նախօրէին Հայաստանի պաշտօնաթերթ *Յառաջը* ծանուցել է. «Երեւան է գալիս Չէխո-Սլովակիայի Հանրապետութեան առեւտրական պատուիրակութիւնը, որի նպատակն է տնտեսական յարաբերութիւն ստեղծել Հայաստանի հետ: Պէտք է ամեն կերպ ջանալ յարաբերութիւն ունենալ Չէխո-Սլովակիայի հետ, որը նոյնպէս Հայաստանի նման նոր է կազմակերպուի եւ իբրեւ նոր ազատագրած երկիր, իր շատ գծերով նման է Հայաստանին: Չէխո-Սլովակիայի պատուիրակութիւնը առաջարկութիւն է բերում ոչ միայն առեւտրական յարաբերութիւններ ստեղծելու նկատմամբ, այլ եւ պատրաստակամութիւն է յայտնում տալ Հայաստանին գործարանային կէանքի մասնագէտներ, նպաստել գործարանային կէանքի զարգացման եւ նոյնիսկ հիմնել Հայաստանում մի Չէխո-Սլովակեան գաղութ, երկրի տնտեսական ուժերը զարգացնելու համար: Չէխո-Սլովակները նպատակ ունեն յարաբերութիւնների մէջ հնարաւոր չափով խոստովել սպեկուլետաիւ Էշմէնտներից»¹⁶:

Կունը եւ Սլեզակը Հայաստան են ժամանել 1920 Սեպտեմբերի 16ին, գնացքով, Մոսկուայից վերադարձող Հայաստանի պատուիրակներ Լեւոն Շանթի, Շ. Տէրտէրեանի եւ Լ. Զարաֆեանի հետ¹⁷: Յաջորդ օրն իսկ նրանք հանդիպում են ունեցել Արտաքին Գործերի նախարար Համօ Օհանջանեանի եւ Ֆինանսների նախարարի օգնական Շաթիրեանի հետ¹⁸: Հայաստանում նրանք մանրամասն ուսումնասիրել են երկրի տնտեսական ներուժը, գիւղական կէանքը, արտադրական հարստութիւնները: Երեւանից բացի չէիս պատուիրակները եղել են նաեւ Կաբսում եւ Կադգուանում: Այցելելով *Յառաջ* օրաթերթի խմբագրութիւն՝ նրանք յայտնել են, որ չնայած ծանր պայմաններին՝ երկրում նկատելի է եռուն ստեղծագործական աշխատանք¹⁹: Նրանք բացատրել են, որ Չէխոսլովակիայի վերջնական ազատագրումից յետոյ երկիրը ծրագրել է կապեր հաստատել բոլոր երկրների հետ՝ նաեւ այդպիսով տարածելով եւ ամրապնդելով իր անկախութիւնը: Իսկ Չէխոսլովակիայի Կենտրոնական Տնտեսական Յանձնախմբի նպատակն է եղել համագործակցական

հիմունքներով եւ միջոցներով արդիւնաբերական հաւաքական զարգացումով բարելաւել ժողովրդի տնտեսական դրութիւնը: Յանձնախումբը մասնաճիւղեր ունի բազմաթիւ երկրներում, ուստի եւ մտադիր է մի մասնաճիւղ էլ բացել Երեւանում, որ կը զբաղուի ապրանքների եւ աշխատուժի փոխանակմամբ: Այսինքն՝ Հայաստան ուղարկել չէի մասնագէտների եւ չէիական դպրոցներում կրթութեան հնարաւորութիւն տալ հայ երիտասարդներին (մասնաւորապէս՝ լեռնային արդիւնաբերութեան բնագաւառում)²⁰: Այս հարցերը քննուել են Հայկօօպի²¹ շէնքում Կունի եւ Սլեզակի հետ կայացած հանդիպման ժամանակ, որին մասնակցել են Հայկօօպի վարչութիւնը, Ֆինանսների Նախարարութեանը կից Կօօպերացիոն Բաժնի վարիչ Ա. Վանցեանը եւ Շիրակի Վարչութեան անդամ Առաքելեանը: Խորհրդակցութիւնը քննել է Հայաստանի եւ Չէխոսլովակիայի միջեւ տնտեսական յարաբերութիւններ հաստատելու հարցը: Ծրագրուել է, որ Չէխոսլովակիայի Կենտրոնական Տնտեսական Բաժանմունքը Հայկօօպին կից եւ նրա միջոցով իրականացնի ապրանքափոխանակութիւնը, զարկ տրուի արդիւնաբերութեանը, Չէխոսլովակիան Հայաստան ուղարկի մեքենաներ, սարքաւորումներ, հիմնի գործարաններ եւ հաստատի մի փոքր չէխոսլովակեան համայնք: Առաջարկուել է Հայաստան ներմուծել շաքար, գիւղական արտադրանքներ, կօշիկեղէն, ապակեղէն, երկաթեղէն, իսկ Հայաստանից Չէխոսլովակիա հում նիւթեր, չոր միրգ, աղ եւն.²²: Հոկտեմբերի 3ին կնքուել է առեւտրական համաձայնագիր Չէխոսլովակիայի եւ Հայաստանի կառավարութիւնների միջեւ, որը սակայն երկրում իշխանութիւնը նուաճած բոլշեւիկները ամիսներ անց պիտի համարէին իրականութեանը չհամապատասխանող եւ կասեցնէին նրա իրագործումը²³:

Պատուիրակները Երեւանից Թիֆլիս են մեկնել Հոկտեմբերի 8ին՝ բժիշկ Իւան Աթաբեկեանի ուղեկցութեամբ: Հայաստանի նախարարների խորհրդի նախագահի կարգադրութեամբ Երեւանի ոգելից խմիչքների «Արարատ» գործարանից տրամադրուել է 60 շիշ հայկական խմիչք Չէխոսլովակիայի նախագահ Մասարիկին յանձնելու համար: Որոշուել է, որ Չէխոսլովակիայի Կենտրոնական Տնտեսական Յանձնաժողովը, իսկ մեկ եւ կէս ամիս անց ընկերութեան բաժանմունք բացել Երեւանում. փոխլիազօր Սլեզակն այդուհետ յաճախ ճանապարհորդի Հայաստան, ուստի եւ նրան պէտք է մուտքի դիւրութիւններ տալ: Չէխ պատուիրակներն իրենց հետ տարել են Հայաստանի արտգործնախարար Օհանջանեանի ֆրանսերէն նամակը նախագահ Մասարիկին՝ գոհունակութիւն յայտնելով չէխական տնտեսական առաքելութեան շուրջ²⁴:

Այս ժամանակաշրջանում ուշագրավ է չէիների հետ Հայաստանի Հանրապետության յարաբերությունները... Մայրագոյն Արեւելքում: 1920ի սկզբին Մայրագոյն Արեւելքի հայութիւնը ձեռնամուխ է եղել հանգանակութիւններ կազմակերպել կարիքի մէջ գտնուող հայրենիքի համար: 1920ի Յունուարին Սիբիրի Օմսկ քաղաքի հայերը տեղի չէիների օգնութեամբ ապահովել են երկու վագոն (մէկ մարդատար եւ մէկ ապրանքատար), մէկի մէջ տեղաւորել չէիներից գնուած հագուստեղէն, միւսի մէջ՝ միքանի հայ ընտանիքների: Գործի ղեկավարութիւնը յանձնուել է իրաւաբան, հանրային գործիչ Գրիգոր Զամոյեանին: Հասնելով Խարբին՝ նա գործնական հանդիպումներ է ունեցել տեղի տարբեր երկրների պետական ներկայացուցիչների, այդ թւում՝ չէխոսլովակեան ներկայացուցիչ բժիշկ Կլոսի հետ²⁵:

1920ի աշնանը որոշ անձինք Հայաստանի կառավարութեան մօտ բարձրացրել են Չէխոսլովակիայում Հայաստանի հիւպատոս ունենալու հարցը: Բնիկ երեւանցի առեւտրական Գեղամ Ամատունին, որ պատերազմից յետոյ հաստատուել է Վիեննայում, 1920ի Յունիսին այցելել է Պրահա եւ մտադրուել այնտեղ հաստատել հայ-չէխական առեւտրական ընկերութիւն, որը պէտք է զբաղուէր Հայաստան չէխական ապրանքներ արտածելով եւ հայկական ապրանքատեսակներ ներմուծելով Չէխոսլովակիա: Այդ առթիւ Ամատունին 1920ի Սեպտեմբերի 14ին Վիեննայից նամակ է գրել Հայաստանի Հանրապետութեան Պատուիրակութեան նախագահ Աւետիս Ահարոնեանին՝ նշելով, որ գրեթէ բոլոր պետութիւններն էլ առեւտրական գրասենեակներ ունեն Պրահայում, ուստի եւ հայ-չէխական ընկերութիւնն էլ պատրաստ է հայ առեւտրական գրասենեակը հայաստանեան կառավարութեան առաջարկած ձեւով կազմել Պրահայում՝ առանց հայոց հանրապետութեան վրայ ծանրանալու, այլ ընդհակառակը, հայ պետութեան շահերը պաշտպանելու: Նա վկայել է, որ Չէխոսլովակիայում դեռեւս կան հայ գերիներ, որոնք ծանր դրութեան մէջ են եւ փափագում են հայրենիք վերադառնալ: Ամատունին բարձրացրել է նաեւ Չէխոսլովակիայում Հայաստանի հիւպատոս ունենալու խնդիրը: Նոյն բովանդակութեամբ նամակ, 1920ի Սեպտեմբերի 16ին, գրել է Արտգործնախարար Օհանջանեանին: Պրահայում Հայաստանի հիւպատոս ունենալու հարցով պետական ատեաններին դիմել են նաեւ Աթաբեկեանը եւ Գ. Տէր-Պետրոսեանը:

Եւ չնայած նշուած անձանց տեղեկացուել է, որ դեռեւս վաղաժամ է Չէխոսլովակիայում հայկական հիւպատոս ունենալը (դեռ չեն ճշտուած այդ երկրի հետ Հայաստանի տնտեսական շահերը, չկան կանոնաւոր դիւանագիտական յարաբերութիւններ), 1920ի Հոկտեմբերի 30ին Հայաստանի Հանրապետութեան Արտաքին Գործերի Նախարարութիւնը

հայազգի դոկտոր, արեւելագետ, հանրային գործիչ Ջեյմս Գրինֆիլդին (1873-1939) նշանակել է Գերմանիայի, Աստրիայի, Հունգարիայի, Չեխոսլովակիայի եւ Լեհաստանի հիւպատոս²⁶։ Սակայն մէկ ամիս անց Հայաստանում հաստատուել են խորհրդային կարգեր, եւ հայ-չեխական պետական կապերի զարգացումն ունեցել է բոլորովին այլ ընթացք։

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- ¹ Անկախ Չեխոսլովակիայի հռչակման վերաբերեալ առաջին թղթակցութիւններից մէկը հայ մամուլում տե՛ս՝ Գուրգէն Թահմազեան, «Կլէմանսոն եւ Հայաստանը, Նուպար Փաշային Նամակը Ֆրանսացի Վարչապետին, Իւգո-Սլաւերը եւ Չէխո-Սլովակները», *Երիտասարդ Հայաստան*, 21.08.1918: «Հիւս. Կովկասի թերթերը հաղորդում են, որ Չէխիայի անկախութիւնը օրերի խնդիր է: Պրոֆ. Մասարիկը դաշնակիցների հաւանութեամբ Պրագայում գումարում է չեխական պարլամենտ: Խօսում է, որ Կրամարժը լինելու է կառավարութեան նախագահ» («Չէխական Պարլամենտ», *Մշակ*, 23.01.1919. նաեւ՝ «Չէխ-Սլովակների Պահանջը», *Մշակ*, 9.02.1919): Աւելի ուշ, 1920ին Երեւանի Յառաջ օրաթերթը Փարիզի թերթերից արտատպելով հրատարակել է Չեխոսլովակիայի սահմանադրութեան նախագծի հիմնական կէտերը:
- ² «Պաշտօնական», *Ազգ.* 31.10.1918: Նոյնը տե՛ս՝ «Պաշտօնական Ձեկոյց», *Երիտասարդ Հայաստան*, 2.11.1918:
- ³ Նոյն:
- ⁴ Տե՛ս, օրինակ՝ Նուրիան, «Օրինակ Առնէք Չէխո-Սլովակներէն», *Պահակ*, 13.09.1918:
- ⁵ Նոյն:
- ⁶ Յովհ. Յակոբեան, «Անկախ Չէխո-Սլովաքիա. Նոր Ազգի Մը Կազմաւորումը. Ազատագրուած Ժողովրդի Մը Արժանատր Առաջնորդը», *Վերջին Լուր*, 7.05.1921:
- ⁷ Ս. Սապահ-Գիլէան, «Մեր Բարեկամների Պաշտպանողականների Առթիւ», *Երիտասարդ Հայաստան*, 26.10.1918:
- ⁸ *Վերածնունդ*, թիւ 21-22, 14.11.1918, էջ 445:
- ⁹ Mikayel Tumanyan, *Diplomaticeskaya Istoriya Respubliki Armeniya 1918-1920 gg.* (Հայաստանի Հանրապետութեան դիւանագիտական պատմութիւն), Երեւան, Հայաստանի Ազգային Արխիւ, 2012, էջ 180-181:
- ¹⁰ Դիանա-Աղաբեգ Աբգար, «Նամակ Նմբագրութեան», *Երիտասարդ Հայաստան*, 25.01.1919:
- ¹¹ Լիպարիտ Նազարեանց (1868-1947), բանաստեղծ, հրապարակագիր, իրաւաբան, հանրային գործիչ:
- ¹² Յակոբ Ջաւրիեւ (1865-1920), բժիշկ, ազատագրական շարժման գործիչ:
- ¹³ Լեւ Տրոցկի (1879-1940), Խորհրդային Ռուսաստանի կուսակցական եւ պետական գործիչ:

- ¹⁴ Լ. Ն., «Հայ Ֆեդափոխական Դաշնակցութեան Եւ Խորհրդային Իշխանութեան Միջեւ Համաձայնութեան Փորձեր», *Դրօշակ*, Օգոստոս-Սեպտեմբեր, 1928, էջ 232:
- ¹⁵ Փրոֆ. Ն. Ա. Մարտիրոսեան, «Հայաստան Եւ Զէյաստան», *Ճակատամարտ*, 25.07.1920:
- ¹⁶ «Զէյա-Սյովակիայի Պատգամաւորութիւնը», *Յաւաք*, 15.09.1920:
- ¹⁷ «Լրատու», *Յաւաք*, 16.09.1920:
- ¹⁸ «Լրատու», *Յաւաք*, 17.09.1920:
- ¹⁹ «Զէյա-Սյովակիայի Ներկայացուցիչները Յառաջի Խմբագրատանը», *Յաւաք*, 30.09.1920:
- ²⁰ X., «Զէյա-Սյովակները Հայաստանում», *Յաւաք*, 18.09.1920:
- ²¹ Հայաստանի սպառողական ընկերութեան յապաւումը:
- ²² Պ. Ղարախանեան, «Կօսպերատիւ Խորհրդակցութիւն», *Յաւաք*, 19.09.1920:
- ²³ Հայաստանի Ազգային Արխիւ, ֆոնդ 114, ցուցակ 1, գործ 111, թ. 11-13:
- ²⁴ Ա., «Զէյա-Սյովակիայի Պատուիրակները Մեկնեցին», *Յաւաք*, 9.10.1920. Խաւճիկ
«Առեւտրական Դաշինք Զէյա-Սյովակիոյ Հետ», *Ճակատամարտ*, 7.11.1920:
- ²⁵ Խաչատր (sic) Յովհաննեսեան, «Հայկ. Հանրապետութեան Ներկայացուցիչը Սիբիրում Եւ Տայր. Արեւելքում», *Ասպարէզ*, 4.06.1920:
- ²⁶ Richard G. Hovannissian, *The Republic of Armenia, vol. III*, University of California Press, 1996, էջ 391:

THE FIRST CONTACTS BETWEEN THE REPUBLICS OF ARMENIA AND CZECHOSLOVAKIA (1918-1920) (SUMMARY)

ARTSVI BAKHCHINYAN
artsvi@yahoo.com

In 1918 both Armenia and Czechoslovakia proclaimed independence. The Armenian National Union of USA congratulated the temporary government of Czechoslovakia. The Armenian press drew parallels between these two newly emerged republics and their nations. They noted that both nations had suffered under the yoke of the Austro-Hungarians and Ottoman Turks.

Czechoslovakia was the first state to take a practical step toward establishing economic contacts with the Republic of Armenia. Indeed, in Autumn 1920 the Czechoslovak Central Economic Committee sent two of its delegates to Armenia for a fact finding mission regarding the economic potential and natural resources of the country. In October 1920 the Republic of Armenia nominated a consul in five European states, including Czechoslovakia, but the prospects of deepening the relations ended with the sovietization of Armenia.